

Myten om Kalmarunionen og den nordiske enhed

AF
MARKUS HEDEMANN

Betegnelsen „Kalmarunion“ er en anakronisme. Harald Gustafsson gør opmærksom på dette i sin *Gamla Riken Nya Stater*: „Det er påfallande att något unionsnamn inte fanns“.¹ Det forekommer mig at være en iagttagelse, der ikke har fået nok opmærksomhed i forskningen, måske fordi Gustafsson selv argumenterer for, at unionen faktisk fandtes og havde en reel indvirkning på samtidens, dvs. mere præcist i Gustafssons tilfælde 1512-1541, politiske ageren. Men han synes dog anfægtet, og det er betegnende, at han må vie spørgsmålet et delkapitel med overskriften „Unionen fanns“. Første belæg for selve ordet Kalmarunion synes at være i Ludvig Holbergs danmarkshistorie.² Hverken Hvitfeld eller Svaning benytter betegnelsen, og den synes heller ikke at optræde i 1500-tallets svenske historiografi, hvilket måske ikke er så mærkeligt i betragtning af denne historiografis udprægede antidanske tendens. I de mange traktater fra 1400-tallet anvendtes gloser som „bebinding“, „kærlighed“ osv. Selvom ordet Kalmarunion ikke fandtes, kan Kalmarunionen dog godt have været en realitet. Hvor vidt dette også var tilfældet, skal overvejes i det følgende.

Kan man overhovedet undgå at benytte forestillinger og begreber til beskrivelse af en fortid, som ikke nødvendigvis er indforstået hermed? Som bekendt vidste menneskene ikke i middelalderen, at de levede i middelalderen, og Mozart vidste heller ikke, at han skrev klassisk musik. Det forhindrer ikke, at vi i dag kan have en glimrende indsigt i den del af den historiske virkelighed, man har fundet på at kalde middelalder, og det forhindrer ikke, at vi har en rimelig og nogenlunde præcis fælles forståelse af, hvad klassisk musik vil sige. Lad det være sagt med det samme, at der er skrevet og sagt mange gode, indsigtfulde og skarpsindige ting om perioden 1397-1523, som det ikke er intentionen at diskvalificere her pga. anvendelse af betegnelsen Kalmar-

¹ Harald Gustafsson: *Gamla Riken Nya Stater*, Stockholm 2000, s. 308.

² Opslaget union i Holbergordbogen, <http://holbergordbog.dk/ordbog?query=union> (22.04.2018), „[Dronning Margrethe] udvirkede... at den navnkundige Union blev sluttet til Calmar, hvorved de tre berømelige Riger skulle til ævig Tid være forbundne med hinanden“ *Intr II* 58. Jf. Oliver Auge, „Ein Integrationsmodell des Nordens? Der Beispiel der Kalmarer Union“, *Konstanzer Arbeitskreis*, 63 (2005), s. 521.

union. Anakronismer kan være nyttige, ja, nærmest uundgåelige støt-
tepunkter for erkendelsen. Men så skal de helst heller ikke være mere.
Problemet med betegnelsen Kalmarunion er netop dette: At sproget
har fæstnet den som en realitet på linje med Hansestæderne eller Den
tyske Orden, betegnelser, som faktisk fandtes i samtiden. På baggrund
af Kalmarunionen som sproglig realitet analyseres og beskrives samti-
dens politik med henblik på at fastslå Kalmarunionens årsag og dens
virkning. Men spørgsmålet er, om det f.eks. ville kunne fremføres med
lige så stor overbevisning, at Erik af Pommern regerede sine tre riger
som ét,³ hvis man i stedet for betegnelsen Kalmarunion med de posi-
tive konnotationer af enhed og uniformitet havde talt om 1397-allian-
cen, personalunionen af 1397 eller trestatsforbundet.

Siden skandinavismens opkomst i første halvdel af 1800-tallet har
der været en forestilling om Kalmarunionen som en statslig og nor-
disk enhed.⁴ Hvor vidt vægten er lagt på det nordiske aspekt, kan vari-
ere, men selve betegnelsen „Kalmarunion“ subsidiært „union“ anven-
des til stadighed uden videre som samlet overskrift for Nordens politi-
ske historie 1397-1523, desuagtet at den politiske udvikling i tiden ef-
ter Erik af Pommerns fald i 1439 var meget anderledes end tiden før.
Mest ekstrem, hvad angår nordisk enhed, er vel Gottfrid Carlsson, der
i 1941 kunne skrive følgende:

Om någonsin i Nordens historia en h ä n d e l s e varit uttryck
för en medvetan t a n k e, är detta förvisso fallet med Marga-
retas union.⁵ Den bottnade i naturliga samhörighetskänslor, som
väl alltid har varit levande, även om de tidvis syntts förkvävda av
split och motsättningar, och var därjämte vid sin tillkomst djupt
grundad i den historiska utvecklingens egen logik.

³ Jf. Jens E. Olesen: „The Governmental System in the Union of Kalmar 1389-
1439“, *Studien zur Geschichte des Ostseeraums* i Thomas Riis (udg.), Odense 1995,
s. 55: „Eric of Pomerania governed the three countries as a unity, not in the
form of an alliance according to the Union-document of 1397, but rather in
the form of a centralized state“. Og smst. s. 56: „it is important to stress that
the king's foreign policy seems to have been guided by central and common
Nordic points of view“.

⁴ Åke Holmberg: „On the Practicability of Scandinavism“, *Scandinavian Journal
of History*, 9 (1984), s. 179-180.

⁵ Carlssons formulering er utvivlsomt ment som en kontrast til E. G. Geijers
(1783-1847) opfattelse af sambindingen som „en händelse som ser ut som en
tanke“.

For Carlsson er der ingen tvivl om Kalmarunionen som resultat af „de i folksjælen verksamma krafter“, og at Margrete „gjorde till sin livsuppgift att varaktigt ena de nordiska folken!“.⁶

Enhed versus konglomeratstat

Kan man overhovedet kalde „Kalmarunionen“ en stat? Det af Harald Gustafsson formulerede begreb konglomeratstat er efter min mening det tætteste, man kommer på en præcis og operativ beskrivelse af førmoderne sammenslutninger af riger, lande og territorier, der hverken for de enkelte riger, lande og territoriers vedkommende var kendetegnet af en national eller for sammenslutningen af disse riger, lande og territorier af en overnational matrix.⁷ En konglomeratstat var således langt fra en enhedsstat. Sambindelsesbrevet fra Kalmar 1397, herefter kaldet 1397-brevet, synes på det nærmeste at være et skoleeksempel på en konglomeratstat. For 1397-brevets vedkommende drejede det sig om en sammenslutning af tre vidt forskellige kongeriger, hver især opdelt i lande og territorier, hvortil kom hertugdømmet Pommern. I den udstrækning, man overhovedet kan tale om enhed, drejede det sig om kongemagtens muligheder for at anvende de tre rigers ressourcer til konsolidering og magteekspansion. Det gælder for de for kongemagten vidtgående bestemmelser angående hærmagten, hvori det hedder, at de tre riger er kommet under én konge og nu er at opfatte som et rige: Ingen kunne således undskylde sig med, at han ikke skulle drage i krig uden for sin landegrænse.⁸ Den vidtgående tolkningsfrihed for kongemagten, for så vidt angår de tre rigers fælles forpligtelse til at adlyde kongen og dennes forpligtelse til at have alle tre rigers råder til stede ved forhandlinger med „fremmede herrer og stæder“, peger på sin vis også imod en union. Dog er der til det sidste at sige, at kongen ikke

⁶ Gottfrid Carlsson: „Tidsskedet 1389-1448“, *Sveriges historia til våra dagar* III:1, Stockholm 1941, s. 60-63. Begreber som „folkesjæl“ og „historisk logik“ kan Carlsson udmærket have lånt fra 1800-tallets skandinavisme, men de får unægtelig en dyster klang i betragtning af hans medlemskab af Riksföreningen Sverige-Tyskland. Han havde været medlem siden 1938. Sammenlign Tobias Hübner, *Den svenske nationalsocialismen. Medlemmar och sympatisörer 1931-45*, Stockholm 2002, s. 202.

⁷ Begrebet konglomeratstat er første gang formuleret af Harald Gustafsson i „The Conglomerate State: A Perspective on State Formation in Early Modern Europe“, *Scandinavian Journal of History*, Volume 23, 1998, issue 3-4, s. 190-213. Se også *Gamla Riken*, s. 25 ff. og samme forfatters „A State that failed. On the Union of Kalmar, Especially its Dissolution“, *Scandinavian Journal of History*, 31 (2006), s. 205-220.

⁸ *Diplomatarium Danicum*, 4. rk, VI, nr. 345, s. 280 l. 27-s. 281 l. 10.

havde pligt til at have lige mange råder fra hvert rige, hvilket indikerer en realistisk forestilling om, at ikke alle kongens politiske projekter var lige relevante for hvert enkelt af de tre riger.⁹ Endelig er der 1397-brevets passus om, at hvert rige bliver ved sin lov og ret, og at kongen skal styre herefter i hvert rige, „oc draghes engin lagh eller ræt wt aff eet riket oc wt i annet, the ther ey før hafuæ warit loghe eller ræt, wtan koningen oc hurt riket blifue widh syn lagh oc ræt som fore er sact oc huort bør at blifue“.¹⁰

Hverken nationale eller overnationale kategorier synes derfor at kunne give en retvisende karakteristik af sambindelsen 1397. Sambindelsen må derimod ses som en konglomeratstat bestående af tre vidt forskellige riger (og et hertugdømme) tilvejebragt af en ekspansiv kongemagt. Med ekspansiv kongemagt menes den autokratiske, centralistiske, territorieudvidende og dynastiske form, som blev lanceret af Valdemar Atterdag og videreført under dronning Margrete og Erik af Pommern. Erik af Pommern tabte sin krone i Slesvig,¹¹ og nederlaget og det derpå følgende oprør i Sverige var den direkte årsag til omkalfatringen af magten over Danmark, Sverige og Norge fra en ekspansiv til en rigsrådskontrolleret kongemagt. I 1439 blev kong Erik afsat, og de store planer om at erobre Slesvig, for slet ikke at tale om de vidtløftige planer om at vinde Estland tilbage og i den forbindelse lægge Polens trone til Danmark, Sverige og Norge for kong Eriks designerede efterfølger Bugislav, var blevet til intet. For de efterfølgende (danske) konger blev den absolut største udfordring at genvinde Sveriges trone, som bekendt med meget begrænset held. Ganske vist kom Slesvig og Holsten i Christian 1.s besiddelse i 1460, men dette skete i Christians egenskab af valgt hertug og greve, og den juridiske grænse til Danmarks rige forblev ved magt – med lidt god vilje frem til 1920. Derfor kan man på ingen måde sige, at dronning Margretes og kong Eriks planer om at inkorporere Slesvig i Danmarks rige således alligevel blev kronet med held i 1460.¹² Hvad angår kontrasten imellem tiden før og efter kong Eriks afsættelse, kan det være oplysende at se på kong Hans' fremstød mod Ditmarsken, der resulterede i det så katastrofale

⁹ Smst. s. 281 l. 24-s.282 l. 4.

¹⁰ Smst. s. 280 l. 25-27.

¹¹ Georg Waitz: *Schleswig-Holsteins Geschichte*, Göttingen 1851, s. 340: „Es ist doch vornemlich der schleswigsche Krieg, der ihm den Besitz seiner drei Kronen kostete. Erich ist der zweite dänische König, welcher das Königreich verlor, weil er das Herzogthum zu gewinnen trachtete [den første er ifølge Waitz smst., s. 211, Christoffer 2.]“.

¹² Jf. Esben Albrechtsen: „Constitutio Valdemariana i 1448“, Poul Enemark, Per Ingeman & Jens Villiam Jensen (red.): *Kongemagt og samfund i middelalderen – Festskrift til Erik Ulsig*, Aarhus 1988, s. 235.

nederlag ved Hemmingstedt år 1500. Fremstødet kan selvfølgelig godt betragtes som et forsøg på at ekspandere og konsolidere kongemagten, men kan man deraf udlede, at kong Hans i virkeligheden repræsenterede samme type kongemagt som dronning Margrete og kong Erik? På ingen måde. Ganske vist svækkede nederlaget kong Hans så meget, at han ikke kunne holde Sveriges trone,¹³ men han forblev dog konge af Danmark og Norge, og man kan ikke tale om en konstituti- onel omvæltning som den, der indfandt sig med afsættelsen af kong Erik.

Dronning Margretes og kong Eriks ekspansive kongemagt kan be- tragtes som en totalitet, der i alle aspekter har to mål, der ikke lader sig skille fra hinanden, nemlig udvidelse og konsolidering af sig selv. Således bliver skellet imellem udenrigs- og indenrigspolitik sløret. Harald Gustafsson tager det problematiske ved det moderne skel imellem udenrigs- og indenrigspolitik op i en overvejelse om årsagerne til det svenske oprør i 1434 og skriver med rette:

The Engelbrekt rising of 1434 is often seen as the beginning of the end of the Union. The direct reason of the revolt in Swe- den was discontent with the consequences of King Erik's ambi- tious foreign policy: high taxes on the peasantry and constraints on the iron export. But this supposed 'foreign policy' actually dealt with what from the point of view of the union monarchs was a cornerstone of their power: the duchy of Schleswig (Slesvig, Søn- derjylland) ... For both Margrethe and Erik, the struggle to keep an effective overlordship of Schleswig was a major political goal, pursued sometimes by negotiations, sometimes by war.¹⁴

Unionielt enhedsstyre?

Dronning Margretes og kong Eriks styreform var i høj grad personligt centreret, dvs. det var en styreform, hvor hofembedsmænd, der skyldte dronningen eller kongen deres fornemme status, havde det afgøren- de ord i forvaltningen. Aksel E. Christensen skriver, at med nedlæg- gelsen af de gamle rigsembeder drost, marsk og gældker havde rådet ikke længere noget talerør i den daglige forvaltning.¹⁵ Dette er ikke helt rigtigt, for så vidt som de højtstående hofembedsmænd hofme- ster og kammermester gerne var medlemmer af rigsrådet. Utvivlsomt er det dog, at dette forhold snarere gav kongen et talerør over for rigs-

¹³ Harald Gustafsson, *Gamla Riken*, s. 20.

¹⁴ Harald Gustafsson 2006, s. 208.

¹⁵ Aksel E. Christensen: *Kalmarunionen og nordisk politik 1319-1439*, København 1980, s. 193.

rådet, end rigsrådet ved at have de kongelige hofembedsmænd iblandt sig dermed fik et talerør over for kongen.

Forestillingen om et unionielt kancelli som udtryk for kongeligt enhedsstyre bestyrkes ikke just af, at dronning Margretes og kong Eriks højtstående hofembedsmænd, dvs. samtlige kanslere, kammermestre og hofmestre, var af dansk oprindelse med undtagelse af slesvigeren Erik Krummedige.¹⁶ Disse var sammen med dronningen eller kongen regering for alle tre riger; et egentligt enhedsstyre burde forudsætte en nogenlunde ligelig fordeling af danskere, svenskere og nordmænd. At kongens kansler, roskildebispen Peder Jensen Lodehat, i 1398 var medbesegler på kong Eriks bekræftelse af hansestædernes privilegier i Danmarks rige, under hvilken bekræftelse det store segl med symbolerne for de tre skandinaviske riger samt Pommern blev hæftet, viser ingenting i forhold til spørgsmålet om enhedsstyre: Hvis tanken er, at Peder Jensen Lodehat med sin status som kongens kansler bestred et ansvar for de tre riger ligeligt som følge af hans nære tilknytning til „unionsseglet“, må det vel undre for det første, at dette segl tillige hænger neden for bekræftelsen af hansestædernes privilegier i Sveriges rige, i hvilken kun de svenske rigsråder er nævnt, og for det andet, at seglet under bekræftelsen af hansestædernes privilegier i Norges rige er et andet end i de to øvriges tilfælde.¹⁷ Tværtimod har vi med privilegiebekræftelserne at gøre med tre forskellige riger og tre forskellige rigsråd, hvis eneste forbindelse ligger i kongens person. Dette understreges i den i bekræftelserne anvendte titulatur: I bekræftelsen for Danmarks Rige tituleres Erik konge af Danmark, Sverige Norge osv.; for Sveriges rige er titulaturen konge af Sverige osv.; for Norges rige er titulaturen konge af Norge osv. Denne praksis finder man igen bl.a. i 1415, hvor kong Erik pålægger almuen i Viken (i Norge) at yde støtte i den kommende krig. Heri er kongens titulatur konge af Norge, Danmark osv.¹⁸

Aksel E. Christensen giver sådan set selv en udmærket oversigt over forskellene imellem de tre rigers styrelse.¹⁹ I Norge fandtes under kong Erik en kansler som i Danmark, men på trods af ligheden i titulaturen var deres funktioner ikke identiske, idet kansleren i Norge havde begrænsede funktioner, for det meste inden for retshåndhævelsen. I Sverige var der ingen kansler. I tiden fra 1423 frem til sin død 1430 virke-

¹⁶ William Christensen: *Dansk Statsforvaltning i det 15. Aarh.*, København 1903, s. 679 ff.

¹⁷ Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen*, s. 194-95. Jf. *Diplomatarium Danicum*, 4. rk., VI, nr. 624, 626 og 628.

¹⁸ *Diplomatarium Norvegicum*, IX, nr. 224.

¹⁹ Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen*, s. 197.

de dronning Filippa som en slags vicekonge i Sverige. Disse forskelle må siges at være uforenelige med enhver forestilling om enhedsstyre under kong Erik og for den sags skyld også under dronning Margrete, og det er uforståeligt, hvorfor Christensen anfører dem som eksempel på gyldighed af forestillingen om nordisk enhedspolitik. Kong Eriks styre var så sandelig myndigt og centraliseret omkring hans egen person, men det var netop af samme grund ikke „unionielt“,²⁰ dvs. ikke præget af bestræbelser på at skabe en enhed ud af det tre riger.

1436-brevet

Højest sandsynligt udarbejdedes der ved forliget i Kalmar 1. september 1436 et forsøg på at nyordne forholdet imellem de tre riger, den såkaldte nyordning af unionen, herefter benævnt 1436-brevet.²¹ 1436-brevet er en indlysende reaktion på kong Eriks politik. Alle tre riger skulle have en drot og en marsk, hvis embedsbeføjelser skulle være helt identiske. Alle tre riger skulle have en øverste kansler og en gårdskansler, hvormed vel måtte menes en daglig leder af kancelliet, og alle tre riger skulle have en hofmester. Øvrige embedsmænd tilhørende kongens gård måtte kongen vel besætte, som han fandt for godt, dog skulle han bestræbe sig på en ligelig fordeling imellem rigerne i forbindelse med embedsbesættelserne, „at ey et righe thørff sighe, at thet enæ elsches for thet andre“. Ligeledes skal nævnes bestemmelsen om, at kongen skulle være 4 måneder i hvert rige. Bestemmelsen var ikke fuldkommen rigid, idet de 4 måneder har tillægget „mere eller mindre“, og kongen må da også selv om, hvornår på året han skulle opholde sig i et givent rige. Der er ikke nødvendigvis tale om, at han skulle opholde sig 4 sammenhængende måneder i hvert rige, idet man erkender, at der kunne opstå sager, der tvang ham til at rejse. Disse sager skulle dog have en sådan karakter, at man forstod, at kongen ikke forlod et rige „for hans wild eller forsømmelsæ scyld“. Endvidere skulle han hele tiden have to råder fra hvert rige hos sig, således at han kunne holdes orienteret om tilstanden i de to riger, som han ikke opholdt sig i.

Til trods for den henvisning, 1436-brevet gav til 1397-brevet, er de to breve udtryk for to forskellige politiske verdensbilleder. Den til enhver tid siddende konge har ingen mulighed for at føre krig uden fuld enighed fra alle tre rigsråd, hvorfor 1436-brevets bestemmelser om krig kun kan opfattes som kontrollerende eller for den sags skyld hæmmende for kongemagtens muligheder for at føre den slags poli-

²⁰ Smst.

²¹ Aage Andersen (udg.): *Den danske Rigsgivning 1397-1513*, København 1989, nr. 7 s. 68 ff.

tik, der havde ledt til kong Eriks katastrofale nederlag i Slesvig. Man kan ikke nægte, at 1436-brevet har elementer, der kan pege i retning af enhedsstyre. Men at formulere et sådant er ikke 1436-brevets selvstændige intention; intentionen er derimod at formulere et fuldkommen opgør med kong Eriks ekspansive kongemagt, der var så fjern fra lighed imellem de nordiske riger, som tænkes kunne.

Dronning Filippas livgeding og dronning Dorotheas morgengave

Den 30. juni 1420 omordnede og udvidede kong Erik dronning Filippas livgeding med sine danske rådernes tilslutning, hvilket Filippa gav genbrev på samme dag.²² Hidtil havde hun haft Odense i Danmark, Örebro slot og by i Sverige og Romerike i Norge. Hun beholdt Örebro og fik hertil alle nuværende og kommende malmforekomster i Närke, Arboga købstad samt sølv- og blyminer, Köping (Laglösa köping i 1400-tallet) by og slot, Snäfringe härad, Västerås købstad, slot og len med undtagelse af jern- og kobberbruddene i Dalarne, Enköpings købstad og slottet Hofgården (i Vadstena) med tilliggende len, Trögd fogedi, Uppsala købstad og kongeresidens med len og herred, Almarstäkets borg med lenet, Stockholm med slot og len og Tälje med slot og len.²³ Det er ikke for meget sagt, at det nye livgeding var af en fuldkommen anderledes magtfuld karakter end det hidtidige, hvilket naturligvis også hænger sammen med, at omordningen hører snævert sammen med Bugislavs designation. En anden forskel i forhold til det hidtidige livgeding var, at det nye udelukkende befandt sig i Sverige. Aksel E. Christensen skriver herom, at ændringen fra det tredelte til det samlede, rent svenske livgeding er et af „de stærkeste udtryk for, hvad der har været kong Eriks politiske ide: Norden skal være en enhed“.²⁴ At dronning Filippas livgeding i sig selv med omordningen fik en enhedskarakter, som det ikke havde haft før, er naturligvis indiskutabelt, men herudover er det svært at se, hvorfor koncentrationen i et af de enkelte riger skulle være udtryk for nordisk enhed, som vel netop burde være karakteriseret af en ligelig fordeling imellem de tre nordiske riger. Dette havde dronning Filippas livgeding da også været til en begyndelse, men det væsentlige i denne sammenhæng er, at kong Erik netop går imod denne ordening.

Kontrasten til kong Christoffers morgengavebrev med livgedinget til dronning Dorothea 15. september 1445 kunne ikke være større.

²² Carl Silfverstolpe (udg.): *Svenskt Diplomatarium 1401-1420*, Bd. 3, Stockholm 1902, nr. 2792 og 2793.

²³ For navne og topografiske detaljer se C.G. Styffe: *Skandinavien under Unions-tiden*, Stockholm 1911.

²⁴ Aksel E. Christensen, *Kalmarunionen*, s. 188.

Heri modtog hun Haraldsborg, Roskilde og Ringsted fra Danmark, Örebro slot samt landskaberne Närke og Värmland fra Sverige og Jemtland fra Norge. Dette skete med samtykke fra alle 3 rigers råd.²⁵ Alt andet lige kan det som i tilfældet med 1436-brevet heller ikke her nægtes, at Dorotheas livgeding således peger i retning af nordisk enhed. Men, ligeledes som i 1436-brevets tilfælde, er det næppe den nordiske enhed, der har været pointen med Dorotheas livgeding; snarere er det et udtryk for, at rigsråderne i de enkelte riger havde en helt anderledes vilje til og mulighed for at kontrollere kongemagten, end de havde haft under dronning Margretes og kong Eriks ekspansive regime.

Rigsrådsadeliges godsinteresser og ægteskabsforbindelser

Jens E. Olesen skriver i sin disputats fra 1980, at giftermål „og økonomiske interesser på tværs af landegrænserne gik vel i spænd med styrelsen af unionen som eet rige“.²⁶ Men kan man lade det økonomiske aspekt bekræfte billedet af nordisk enhed? Det er ganske utvivlsomt, som Olesen også gør fint rede for, at perioden under kong Erik er karakteriseret af en markant vækst i internordiske godsinteresser og ægteskaber.²⁷ Men hvad siger det? Vel ikke andet end dette, at der var en vækst i internordiske godsinteresser og ægteskaber, og at det sandsynligvis var befordret af fred og fordragelighed imellem de tre nordiske riger under dronning Margrete og kong Erik. Men herfra er der langt til at vise, at der var en styrelse af Danmark, Sverige og Norge som en enhed. Det ville alt andet lige betyde et sammenfald af de helt store godsmagnaters og kongemagtens interesser. Men det er så sandelig ikke det, man får indtryk af ved Abraham Brodersens henrettelse i 1410 og Iver Axelsens opsigelse af huld og troskab til kong Christian 1. i 1467.²⁸ I denne forbindelse er også Gustafssons bemærkning om Ture Jönssons norske gods værd at hæfte sig ved: Dette var „en fråga om en svensk adelsmans rättigheter i Norge och om ett avtal mellan de tre rikena, inte en fråga om en unionsundersåtes gods i unionen“.²⁹ Helt besynderlig bliver påstanden om nordisk enhedspolitik, når Olesen skriver om grev Hans af Ebersteins overtagelse af Tranekær Slot i slutningen af kong Eriks regeringsperiode (1438), at denne skulle have fundet sted som følge af interesse i at opretholde unionen imel-

²⁵ *Diplomatarium Norvegicum*, VII, nr. 426.

²⁶ Jens E. Olesen: *Rigsråd, kongemagt, union 1434-1449*, Aarhus 1980, s. 15.

²⁷ Smst., s. 10 ff.

²⁸ Jf. *Dansk Biografisk Leksikon*, 3. udg. III, København 1979, s. 151 (Abraham Brodersen Baad) og XIV, København 1983, s. 553 (Iver Axelsen Thott).

²⁹ Harald Gustafsson, *Gamla Riken*, s. 331.

lem de nordiske riger. Olesens tanke må være, at grev Hans tidligere havde været lensmand på Oppensten i Götaland og Gripsholm og Västerås i Svealand.³⁰ Men dette siger vel strengt taget ikke andet, end at kong Erik placerede sine lensmænd, hvor han ville: I det danske rigsråds indkaldelse af Christoffer af Bayern 27. oktober 1438 hedder det, at Tranekær blev overdraget grev Hans imod rigets ret og frihed.³¹ Der var med andre ord tale om en yderst tilspidset situation præget af indædt magtkamp; hvis kong Erik og den gode grev Hans virkelig havde bekymret sig om nordisk enhed, burde Erik ikke have overdraget, og Hans ikke have taget imod Tranekær.

Oprøret i Sverige

Kristian Erslev skriver om udbruddet af det svenske oprør sensommeren 1434:

Der hvilede et Tryk og en Tynge over hele Sverige, men saa udtaltes det befriende Ord i en eneste, skarpt formet sætning: Ulykkens Aarsag er selve Unionen, den udenlandske Konge, som med sine udenlandske Fogder har trælbundet vort fordums frie Rige. Det var Ord, der straks fandt Genlyd i alle svenske Hjerter, men den, der først udtalte dem, var Engelbrecht Engelbrechtson fra Dalarne.³²

Det kan forekomme banalt, men ikke desto mindre finder jeg det væsentligt at understrege, at ordet „union“ ikke på noget tidspunkt er at finde i de samtidige tekster, der vedrører oprøret. I selve Engelbrechts opsigelsesbrev fra 16. august 1434 nævnes kun de uredelige skatter som bevæggrund for oprøret, som umuligt kan have været den folkesag, som Erslev giver udtryk for. I de svenske rigsrådets anklager mod kong Erik anføres ganske vist, at han har sat ikke-svenske fogeder på slottene³³, men anklagen for fremmedherredømme må siges at høre til standardinventaret, når det kom til at skille sig af med

³⁰ Henrik Lerdam: *Danske len og lensmænd 1375-1443*, København 1996, s. 133.

³¹ Anna Hude (udg.): *Aktstykker vedrørende Kong Eriks Afsættelse som Konge af Danmark*, København 1897, nr. 2 s. 4.

³² Kristian Erslev: *Erik af Pommern, hans Kamp for Sønderjylland og Kalmarunionens Opløsning*, København 1901, s. 322-23. Sammenlign Lars-Olof Larsson: *Kalmarunionens tid*, Stockholm 1997, s. 180: „Det var två konflikter af skenbart helt skilda slag. Men de hade en gemensam nämnare, reaktionen mot Eriks enväldiga regimente i Sverige“. Jeg er ikke enig i, at man kan tale om en fællesnævner, men Larsson peger med rette på oprørets splittede karakter.

³³ Jf. Goswin Freiherr von der Ropp (udg.): *Hanserecesse*, II:1, Leipzig 1876, nr. 389-391.

konger, som man af den ene eller anden grund ikke mente skulle sidde på tronen længere. Da det danske rigsråd afsatte kong Erik i 1439, blev tillige kongens fremmede herrer anført som årsag, og ingen har i den anledning fundet på at fremføre, at de danske rigsråder var imod „unionen“.³⁴ Det er ikke meningen her at argumentere imod enhver form for nationale kategorier før nationalstaten. At sådanne kunne være særdeles reelle, ikke mindst i tilspidsede situationer og i propagandistisk øjemed, kan der ikke være tvivl om.³⁵ Men et udkrystalliseret nationalt standpunkt og en konstant nationalfølelse på tværs af stænder kan man ikke tale om. Sigende i den forbindelse er vel, at da den herostratisk berømte, danske foged på Västerås Jens Eriksen (Jösse Eriksson) blev afsat i 1433, havde det svenske rigsråd ingen problemer med at lade kong Eriks ikke-svenske, pommerske frænde grev Hans af Eberstein følge efter.³⁶ Det lader heller ikke til, at den danske side i 1424 i processen forud for Ofendommen fandt det ironisk at lade verdslige stormænd fremføre på tysk, at Slesvig nødvendigvis var en del af Danmarks rige, fordi man i Slesvig talte dansk; de gejstlige gjorde naturligtvis dette synspunkt gældende på latin.³⁷

Det af Engelbrecht foranstaltede bondeoprør er selvfølgelig ikke kommet af ingenting. Der kan næppe være tvivl om, at Engelbrecht og hans bønder har været stærkt utilfredse med kongens skatteudpresning, men oprøret mod kong Erik minder mere om samtidens utallige bondeoprør end om en unik national frihedskamp. Forskellen i forhold til de andre bondeoprør var vel blot, at det ganske enkelt ikke lykkedes kong Erik at slå oprøret ned i modsætning til f.eks. Henrik Tagesen og de nordjyske bønder, der skånselsløst blev slagtet af Christoffer af Bayern i 1441. Det er ikke stedet her at gøre rede for de komplekse årsager til oprøret i Sverige 1434, men det er næppe for meget sagt, at de skal søges i kombinationen imellem en kongemagt, der ved nederlaget i Slesvig var blevet svækket afgørende, den forudgående udpresning af især Sveriges ressourcer og senmiddelalderens stærkt labile bondestand og dens nærmest strukturelle vilje og evne til at anstifte oprør.

³⁴ Jf. nt. 31.

³⁵ Erik Opsahl: „Norwegian Identity in the Late Middle Ages, Regional or National?“, *Frühmittelalterliche Studien, Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster* (Wolfram Drews und Bruno Quast udg.), 2017, s. 456 ff.

³⁶ Jf. opslaget om grev Hans i *Svenskt Biografisk Lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/sbl/Presentation.aspx?id=16567> (22.04.2018).

³⁷ *Diplomatarium Danicum* <http://diplomatarium.dk/dokument/14240509010> til og med <http://diplomatarium.dk/dokument/14240509018> (22.04.2018).

Slesvig

Konflikten om Slesvig imellem kong Erik (og dronning Margrete) på den ene side og de holstenske grever af det schauenburgske hus på den anden brød ud i 1409. Den blev reelt afsluttet til holstensk fordel ved Flensborgs fald, det sidste danske støttepunkt i Slesvig, 7. september 1431. Krigen om Slesvig er det absolut største politiske projekt i tiden 1397-1523, og det kan undre, at denne krig indtil nu er blevet behandlet så relativt stedmoderligt, da den er helt afgørende for at forstå de konstitutionelle omvæltninger, der fandt sted i forbindelse med afsættelsen af Erik af Pommern 1439. Formelt blev krigen først afsluttet ved freden i Vordingborg juli 1435. Indiskutabelt er det, at kong Erik forlangte hjælp til krigen mod holstenerne fra sine tre nordiske riger. Men kan man deraf slutte tilbage til en intention om at føre nordisk enhedspolitik? Svaret herpå er et afgjort nej, hvilket skal illustreres i det følgende.

Kong Erik lod en vidisse udfærdige 11. september 1425 i Kalundborg af 1397-brevet³⁸ efter at være vendt hjem fra et sandt triumftog, under hvilket det var lykkedes ham at blive tildømt Slesvig af kong Sigismund i Ofen (Budapest) 28. juni 1424, hvorefter han havde gennemført en pilgrimstur til Jerusalem. Hans prestige må have været grænseløs, og overordnet set må Kalundborg-vidissen ses som en stadfæstelse af det regime, som dronning Margrete havde indstiftet 1397, og som han selv havde arvet efter hendes død 1412. Det umiddelbare formål med Kalundborg-vidissen 11. september 1425 har givetvis været at minde rigerne om deres militære hjælpepligt i den krig mod holstenerne, som stod for døren, da de bestemt ikke havde tænkt sig at efterkomme Ofen-dommen. I den henseende kan Kalundborg-vidissen ses som en parallel til de mange (mislykkede) forsøg på at presse alliancepartnerne fra traktaterne 15. juni og 15. september 1423, dvs. de vendiske stæder og Den tyske Orden, til at yde hjælp i krigen mod holstenerne.³⁹ Noget enhedsprojekt var der sandelig ikke tale om. Kong Eriks krav på Slesvig blev begrundet med, at det var hans arv, hvilket lå i forlængelse af 1397-brevets testamentariske bestemmelse.⁴⁰ Selv om den testamentariske bestemmelse nødvendigvis måtte gælde for Danmark og Sverige og vel også Norge, om end den her principielt skulle være overflødig som følge af Norges status som arvekongedøm-

³⁸ Aage Andersen (udg.): *Den danske Rigslovgivning 1397-1513*, København 1989, nr. 5.

³⁹ Markus Hedemann: „To eren unde to rechte. Erich von Pommerns Hansepolitik in den Jahren 1416-1423“, *Hansische Geschichtsblätter*, 128 (2010), s. 176 ff.

⁴⁰ Markus Hedemann: „Var Erik af Pommerns kongemagt arvelig?“, *Historisk*

me, blev arvelighedsargumentet, når det kom til Slesvig, udelukkende sat i forbindelse med arveligheden til Danmarks rige. Forsøget på at erobre Slesvig er således et entydigt dansk projekt. I endeløse forhandlinger med de vendiske stæder, under den mislykkede voldgift imellem holstenerne og kong Erik i 1421, de derpå følgende landstingsvidner og ikke mindst processen forud for Ofen-dommen bliver Slesvig igen og igen bragt i forbindelse med dansk rigshistorie, og der er absolut intet forsøg på at gøre sagen til et ideologisk fællesanliggende for Sverige og Norge.

Selveste Ofen-dommen understreger fraværet af nordisk enheds-politik under kong Erik. Slesvig, dvs. „Jutia australis“, tildømmes udelukkende Danmarks rige og konge; altså ikke til Danmarks, Sveriges, Norges, De Venders og Goters konge og hertug af Pommeren; og da slet ikke til kongen af Kalmarunionen. Også i denne forbindelse kan man anføre Harald Gustafsson: „Någon »unionspatriotism« finns det inte spår av. De existerande politiska enheterna hade en stor seghet och de institutioner som väl etablerats i den politiska kulturen var svårföränderliga”.⁴¹ Det meget ensidige fokus på Danmarks rige sættes i relief af selve domsforkyndelsens omtale af kong Erik som „dei gratia Dacie etcetera regem“. Dvs. de øvrige riger har man ikke fundet vigtige at nævne ved navns nævnelse i sammenhængen.⁴²

Sammenfatning

Den ekspansive kongemagt er at opfatte som en totalitet, for hvis vedkommende det ikke giver mening at skelne imellem udenrigs- og indenrigspolitik. Alle former for politik har til formål at styrke og udvide centralmagten. For at forstå samme kongemagts modus operandi er det derfor berettiget at inddrage alle politikområder som principielt lige væsentlige bidrag til forståelsen. Men totalitet er ikke det samme som enhed. Alle kong Eriks (og dronning Margretes) politiske tiltag havde til formål at styrke og udvide kongemagten, men heraf følger ikke, at alle disse tiltag havde et uniformerende sigte, for så vidt angår forholdet imellem de tre nordiske riger. Tværtimod var de politiske tiltag forbundet med en praksis, der ikke var udtryk for en ligelig grad af relevans eller velvilje i de tre nordiske riger. Den ekspansive kongemagt er dermed forbundet med et eksplicit krav til alle riger om støtte til sine forehavender, først og fremmest krigen om Slesvig, og et fuldkomment fravær af retfærdiggørelse af disse forehavenders ligeligt

Tidsskrift, 117:2 (2018), s. 514 ff., særligt s. 520-522.

⁴¹ Harald Gustafsson, *Gamla Riken*, s. 304.

⁴² *Diplomatarium Danicum* <http://diplomatarium.dk/dokument/14240628001> (10.04.2018).

fordelte relevans for alle. Slesvig bliver dermed det fremmeste symptom på, at der fra den ekspansive kongemagts side ingen vilje var til at føre nordisk enhedspolitik.

At sambindelsen imellem Danmark, Sverige og Norge var en personalunion med temmelig vidtgående muligheder for kongemagten til at styre de tre riger og anvende disses ressourcer alt efter, hvilke politiske mål der skulle forfølges, står klart. I tiden umiddelbart efter 1397-brevets affattelse var overtagelsen af Stockholm, hanseaternes privilegiebekræftelser og tilbageerobringen af Gotland alle projekter, som på overfladen kan give indtryk af de tre nordiske riger som ligeberettigede med en fælles agenda. Men dette skjuler det forhold, at kroningen af Erik af Pommern 17. juni 1397 i Kalmar og affattelsen af brevet 13. eller 20. juli var kulminationen på en ekspansiv kongemagtspolitik, der gik tilbage til Valdemar Atterdag med rod i Danmarks rige, og da forsøget på at erobre Slesvig udviklede sig til det absolut største politiske projekt efter 1409, blev Danmark det politiske tyngdepunkt. Da erobningsforsøget endegyldigt led nederlag ved freden i Vordingborg juli 1435, kom det politiske tyngdepunkt til at ligge i Sverige og på de danske kongers forsøg på at vinde den svenske trone tilbage. Hvitfeld rammer hovedet på sømmet i en mildest talt anderledes karakteristik af sambindelsen imellem Danmark, Sverige og Norge end den, Gottfrid Carlsson leverede i 1941:

Ved dette Forbunt / vaar søgt Fred oc Enighed / under Rigerne / oc er ingen tviffuel / om samme Forbunt hafde bleffuet holden / at det jo hafde været Rigerne til stor Bistand / saa en Wven icke letteligen skulde trengd dennem / men det mand søgte som vaar Fred oc Enighed / fant mand icke / men større ubestand. Samme Forbunt hafuer siden altid været Aarsag til Krig oc Feyde / Kong Christoffer / Kong Christiern den første / Kong Hans / oc hans Søn Christiernus 2 haffuer siden altid taget det samme forbunt / til en Aarsage at føre Krig imod Sverig.⁴³

Hermed er vi tilbage ved spørgsmålet: Fandtes Kalmarunionen? Svaret må blive nej. Derimod blev en konglomeratstat og personalunion etableret i 1397 af en ekspansiv kongemagt, der imidlertid brød sammen, da samme kongemagts største politiske projekt, inkorporeringen af Slesvig i Danmarks rige, ikke lod sig realisere. Den politiske arv fra Margretes og Erik af Pommerns personalunion blev en stærk forbindelse imellem Danmark og Norge og de danske kongers krav på Sve-

⁴³ Arild Hvitfeld: *Chronologia, Continuatz, oc Forfølge paa vore Danske Historier / siden Saxo døde III*, København 1603 s. 144.

riges trone, som kun Christoffer af Bayern havde nogenlunde held til at forfølge. Dette sidste skete dog med kraftig støtte af de danske rigsråder, der havde fået et helt andet ord at skulle have sagt i rigsstyrelsen end i Erik af Pommerns tid, og af den del af de svenske rigsråder, der anså en opretholdelse af personalunionen for ønskværdig af hensyn til freden, og som formodentlig også har vurderet, at Christoffer af Bayern ville være nemmere at have med at gøre end Karl Knutsson Bonde, hvem det var lykkedes at opnå rigsforstanderembedet i Sverige i 1438. Med til den politiske arv fra Margrete og Erik af Pommern hørte en nærmest permanent borgerkrig i Sverige. Magtkampe og splid var dagens orden, og i den udstrækning dansk-norske konger blev anerkendt som konger også over Sveriges rige, skete det som et led i én stormandsfraktions bekæmpelse af en anden. Magtkampen handlede dybest set om kontrol med Sveriges styrelse, hvortil den ene fraktion forsøgte at instrumentalisere den danske konge. Der er ikke skyggen af „unionshensyn“ eller nogen som helst form for ideologisk udsagn om, at det i sig selv skulle være en gevinst at have Nordens tre riger samlet i en union.